



НАУКА, ОСВІТА, КУЛЬТУРА

УДК 94(477.51)“19”

Дарія ДЕДОВИЧ
(Чернігів)

Шкільництво на Ніжинщині у другій половині 20-х років ХХ ст.

Завданням будь-якої держави є модернізація суспільства. Найбільш зручним інструментом для цього є освіта населення – відтак, розвиток і вдосконалення шкільної освіти має бути першочерговим пріоритетом для влади.

Ніжинщині були притаманні риси, характерні освітянській ниві Радянської України другої половини 20-х років ХХ ст. Шкільництво Ніжинської округи перебувало у такому ж складному становищі, як і в усій республіці. Керівництво республіки покладало великі сподівання на освіту загалом і школу зокрема. Остання мала стати фундаментом для виховання дітей у цілковито радянському дусі. До школи ставилися високі вимоги не тільки як до навчального, але і як до виховного закладу.

Розвиток шкільництва в окремих регіонах Чернігівщини до цього часу не викликав великого інтересу істориків, тим не менш, ця тема є актуальною у контексті розвитку регіональної історії.

Метою статті є визначення й аналіз реалій розвитку шкільництва в Радянській Україні другої половини 20-х років ХХ ст. та втілення їх на Ніжинщині.

Ніжинська округа була створена в 1925 р. у складі Бобровицького, Веркіївського, Іченського, Кобизького, Козелецького, Комарівського, Лосинівського, Мринського, Ніжинського, Ново-Басанського, Носівського та Плисківського районів [1]. Станом на 1925/1926 н.р. у Ніжинській окрузі існувало 213 шкіл соціального виховання, з них 28 – повних і 185 – неповних. У цих школах нараховувалося 23190 учнів, працювало 737 учителів. Також на Ніжинщині було відкрито 14 шкіл професійної освіти, які нараховували 1158 учнів і 191 учителя [2].

У місті Ніжин станом на 1926/1927 н.р. працювало 12 трудових шкіл. Разом у них навчалося 3008 учнів, навчальний процес забезпечували 122 педагоги. У Ніжинському районі (без м. Ніжин) у трудових школах навчалося 1549 учнів. У школах Ніжина переважала українська мова навчання (10 шкіл), також працювала 1 російська та 1 єврейська школи. Були як досить великі школи, що нараховували більше, ніж півтисячі

учнів (у школі № 1 навчалось 555 учнів, працювало 26 учителів; у школі № 3 – 518 і 24 відповідно), так і невеликі (наприклад, у школі № 8 було 107 учнів і 3 викладачі) [3].

Навчальний рік у 20-х роках ХХ ст. суттєво відрізнявся від сучасного. Реально заняття у школі починалися не раніше жовтня. Це було викликано тим, що в аграрних регіонах населення здавна прилаштовувало своє життя до ритму польових робіт. Ніжинщина не була винятком. Школярі мусили активно допомагати батькам по господарству і “звільнялися” для відвідування школи до закінчення основних польових робіт. Офіційно навчальний рік у школах завершувався наприкінці червня, але більшість дітей з сільських незаможних родин вимушено залишала школу у квітні на вимогу батьків для допомоги у початку польових робіт. Керівництво НКО УСРР було незадоволене таким станом речей і намагалося з цим боротися шляхом контролю за відвідуванням учнями шкіл і, навіть, показових судів над “несвідомими” батьками [4].

Характерним для шкіл усієї Радянської України (відповідно й для шкіл Ніжинської округи) було недостатнє фінансування та застарілість матеріальної бази. Державний бюджет не міг забезпечити навіть половину потреб шкіл. Великі надії республіканська влада поклала на місцеві бюджети, але вони не виправдалися. Так, у 1925/1926 н.р. на Ніжинську школу № 8 з державного бюджету було виділено 1137 крб. 60 коп. І всі ці гроші були витрачені лише на заробітну плату працівникам школи [5].

У невеликих селах округи або не було шкіл, або залишилися старі приміщення, які не відповідали санітарно-гігієнічним нормам і які, до того ж, постраждали під час визвольних змагань 1917–1921 років. Практично всі шкільні будівлі в Ніжинській округі потребували капітального ремонту. Так, шкільний інспектор зазначав, що “стан шкільних будинків Ніжинської округи цілком незадовільний. Для охоплення числа дітей уже тепер приміщення не вистачає. До 10000 дітей працює в другу зміну; на одного учня І зміни припадає пересічно тільки один квадратний метр площі підлоги. Будинки в більшості старі, вимагають капітального ремонту, чи навіть перебудови” [6].

Одним із завдань НКО УСРР було запровадження загального навчання в республіці, але для цього були потрібні значні суми коштів. Так, “для охоплення повного числа дітей, хоча би на дві зміни в тих селах, де школи вже є та на будову шкіл у виселках і хуторах, що є зараз і мають утворитися протягом п’ятирічки – 5.745.000 крб.” [7]. Місцеві жителі намагалися самостійно вирішувати шкільну проблему. Так, населення Ніжинської округи виявляло ініціативу в справі шкільного будівництва. У 1927/28 н.р. з коштів самообкладання населення було виділено на цю мету 54483 крб., наступного 1928/29 н.р. – 222438 крб. Це були значні суми, але вони не могли цілком забезпечити капітальний ремонт і будівництво нових шкіл. Необхідні були дотації з державного бюджету. Сума, виділена на будівництво та ремонт шкільних приміщень у Ніжинській округі зі слабого місцевого бюджету та з Центрального будівельного фонду, становила 266527 крб. Цього було недостатньо для підтримки ініціативи населення. Частина коштів, зібраних під час кампанії з самообкладання населення, залишалася невикористаною. Влада побоювалася, що через це у селян “можуть утворитися небажані настрої, виникає недовір’я до органів влади, що розбуркали ініціативу, але своїх обіцянок про допомогу не виконали” [8].

Ніжинська окружна інспектура народної освіти постійно зверталася до центральних органів влади з проханням збільшити розміри позик із державного бюджету. Згідно листа, надісланого до НКО УСРР, старшим інспектором Ніжинської окрІНО Лебеден-

ком, на 1929/1930 н.р. мінімальна сума, здатна вирішити частину шкільних проблем, становила 120–150 тис. крб. Заради успішного проведення ремонтної кампанії “для створення грошової бази постановлено ввести грошовий збір 12 коп. з людини. Повинно з Ніжинського району бути 4241 крб. 76 коп.” [9].

Через нестачу коштів і неузгодженість фінансування з різних джерел ремонтна кампанія у школах округи постійно розпочиналася із затримкою. У Ніжинській округі вона проводилася за рахунок трьох джерел – дотацій із центру, коштів окружного виконавчого комітету та спеціальних коштів навчальних закладів. Останні склалися з плати батьків учнів за навчання та допомоги організацій, а також коштів, отриманих за оренду земельних ділянок, які належали школі [10].

На 1926/1927 н.р. з державного бюджету на ремонт шкіл і лікарень Ніжинщини було виділено 9000 крб., від окрвиконкому 8560 крб. 76 коп.

Таблиця 1. Розподіл дотацій з центру та коштів окрвиконкому по районах округи [11]

Район	Дотації з центру, крб.	Дотації з окрвиконкому, крб.	Спеціальні кошти, крб.
Бобровицький	250	650	–
Веркіївський	2000	657	–
Ічнянський	300	300	–
Кобизький	800	750	–
Козелецький	300	550	–
Комарівський	800	1200	–
Лосинівський	250	720	–
Мринський	1000	870	–
Ніжинський	300	720	–
Ново-Басанський	1650	520	–
Носівський	400	–	800
Плисківський	<i>немає відомостей</i>		
Разом	8050	6937	800

Як бачимо, найбільше коштів для ремонтної кампанії було виділено з державного бюджету. Школи на селі практично не мали спеціальних коштів.

Для чіткого уявлення про потреби шкіл і рівень їхнього забезпечення потрібно порівняти суми, виділені з різних джерел на ремонт шкіл у Ніжинській округі та суми, витрачені на ремонт шкільних приміщень у попередньому навчальному році.

Таблиця 2. Вартість ремонту шкільних приміщень на 1925/1926 р.н. [12]

Район	Сума, потрібна на ремонт шкіл	Було витрачено
Бобровицький	17245 крб.	2197 крб.
Веркіївський	6852 крб.	1605 крб.
Ічнянський	8950 крб.	1584 крб.
Кобизький	9365 крб.	2049 крб.
Козелецький	–	–
Комарівський	–	–
Лосинівський	39649 крб.	4907 крб.

Мринський	17390 крб.	2117 крб.
Ніжинський	601307 крб.	1650 крб.
Ново-Басанський	–	–
Носівський	11198 крб.	1505 крб.
Плисківський	<i>немає відомостей</i>	
Разом	711956 крб.	17614 крб.

Очевидно, що виділених коштів вистачало лише на проведення найнеобхідніших ремонтних робіт, оскільки вартість ремонту сільської школи на Ніжинщині згідно навіть у край економного кошторису в рази, а то й у десятки разів перевищувала реальні суми, які вкладалися у ремонт. Відповідно, учням і вчителям годі було чекати просторих, світлих приміщень, які б нормально опалювалися та перебування у яких не шкодило б здоров'ю. Разом із тим, навіть новозбудована або відремонтована школа могла не відповідати елементарним нормам гігієни.

Нерідко школи, особливо у невеликих населених пунктах, де контроль за ними був слабший, ніж у великих містах, могли становити загрозу здоров'ю учнів. Так, згідно з актом обстеження ніжинської школи № 3 лікарем, директором школи та головою Комісії допомоги дітям у школі були сирі стіни. Приміщення школи було новим, але було встановлено недостатню кількість печей, і приміщення швидко відсиріло. Комісія постановила, що потрібно терміново встановити залізні печі для просушування стін. Проблемою навчального закладу була несумлінна праця прибиральниці (техроба) – у школі “павутиння на стінах, калюжі на підлозі”. Поза сумнівом, такі умови не сприяли зміцненню здоров'я учнів й зосередженості на навчанні. Така ситуація була типовою для багатьох шкіл округи та окружного центру, “у приміщеннях яких було зимно та вогко, протягом уроків у холодну пору року учні сиділи одягненими” [13].

Звичайно, не лише приміщення та матеріальна база мали значення у роботі шкіл. Не меншу увагу треба було приділяти наповненню школи та груп, відвідуванню учнів, роботі педагогів, втіленню на практиці розпоряджень НКО УСРР, методичній роботі у школах. Ці аспекти діяльності навчальних закладів контролювала Ніжинська інспектура народної освіти. Щоб мати можливість наглядати за роботою шкіл у районах округи, інспектура була укомплектована штатом інспекторів. Основним їх завданням було під час коротких відряджень до районів округи ознайомлюватися зі станом шкіл. Інспектори мали відвідувати уроки, проводити бесіди з учнями та педагогами. Завдяки їх звітам ми маємо досить докладні відомості про роботу шкіл. На жаль, були й такі, що домовлялися з керівниками навчальних закладів і приховували недоліки.

Згідно звіту, Ніжинська інспектура народної освіти 28 березня 1927 р. обстежила школу с. Степанівка Кобизького району. В двох групах школи працював 1 учитель. У школі навчалося 32 учні, а в день обстеження у школі перебувало 22 дитини. Школа мала у своєму розпорядженні 1 кімнату та працювала в одну зміну. Зазвичай школу відвідували 70 % учнів. Як свідчить акт обстеження школи, “в дні великих релігійних свят діти школу не відвідували”. Санітарний стан школи був визнаний інспектором як “задовольняючий” [14].

Триместрові плани у школі були наявні, але були не реальними та зовсім не пристосованими до реалій сільської школи, графи у навчальних планах часто заповнювалися невідповідним матеріалом. Розгорнутих комплексів розроблено не було, робочі плани склалися на 1 день. Облік роботи та відвідування учнями школи відповідним чином не вівся.

Згідно акту обстеження, “читають діти III групи не досить бігло і не виразно”, а вчитель навіть не виправляв неправильні наголоси. Письмові роботи були переважно у вигляді списаних за книжкою диктантів. Учні III групи, за свідченням інспектора, рахували задовільно, але читали не досить добре [15].

Навряд чи ми можемо звинувачувати у такій якості знань лише несумлінну працю та погану підготовку вчителів. Для того, щоб школа нормально працювала, потрібні нормальні підручники у нормальній кількості. Цього ні центральна, ні місцева влада забезпечити не могли. Так, школи Лосинівського району Ніжинської округи у 1926/1927 н.р. відчували гострий дефіцит підручників. З 19 навчальних закладів лише один був на 100 % забезпечений підручниками для I концентру. Більшість шкіл мали не більше 30 % від потрібної кількості підручників. Лише 2 школи Лосинівського району, Веркіївська школа та Галицька школа № 2 мали, відповідно, 80 % та 60 % від необхідної кількості підручників для II концентру [16].

В окружній інспектурі народної освіти тверезо оцінювали можливості держави, тому й комплектування розісланими до шкіл підручниками визначили відповідне – 1 комплект на 5 учнів. Нормою постачання шкіл підручниками роком раніше був 1 комплект на 10 учнів і 1 комплект на 3 вихованці дитячих будинків [17].

Навчання та позакласна робота були рівнозначними для школи 20-х років XX ст. Керівники країни розуміли, що завдання системи освіти – не тільки дати учням якісні знання, але й заволодіти їх свідомістю, перекроїти її на потрібний, комуністичний лад, звільнити від впливу “буржуазної сім’ї”. Це можливо було зробити за допомогою позакласної роботи у школі. Навіть у містечках і селах, де матеріальне становище шкіл було значно гірше, ніж у великих містах, працювали різноманітні гуртки та секції. Так, у ніжинській школі № 8 працював гурток аерохему, який нараховував 22 члени, виписувався журнал “Аерохем”*, існували шкільком, класком і санком. 5 учнів були членами піонерської організації, 9 – жовтентами. В галузі виховної роботи проводилися антирелігійні бесіди. Крім зазначеного, у школах Ніжинщини працювали музичні та драматичні гуртки, спортивні секції, антирелігійні гуртки, піонерські організації [18].

Характерним явищем для освітніх закладів Радянської України загалом – і Ніжинщини зокрема – другої половини 20-х років XX ст. були доноси. Бажання тотально контролювати шкільних працівників, прибрати з системи освіти усіх незгодних із радянськими принципами виховання викликало цілу хвилю кампаній таємних дописів керівництву й анонімних статей у місцевих газетах. Це було вигідно, адже примушувало учителів – тих, хто мав найбільший вплив на молодь – жити у страху та дотримуватися усіх вимог влади. Слід сказати, що ця кампанія, підготовлена владою, мала не тільки негативні наслідки (втратило роботу, репутацію, а то й свободу чимало невинних людей). Вдалося насправді викрити достатньо випадків негідного поведіння та зловживання керівників і працівників шкіл. Наприклад, завідувачу райкультсоцфілії Мринського району таємно повідомлялося, що у Плосківській школі двоє з шести вчителів “дезертирують від школи”. Також анонімний інформатор повідомляв, що “на ранку з приводу революційних свят і повалення царату і роковин Шевченка 11 берез-

* “Аерохем” – Товариство авіації, хемії і повітроплавання (тобто Товариство авіації, хімії та повітроплавання), *рос.* Осавиахим.

ня був завідувач школою, 1 робітник і ще одна вчителька, але вона у святі участі не брала, стояла похмура в коридорі” [19]. У таємному листі до Ніжинської окружної інспектури народної освіти повідомлялося, що “цілу зиму дівтора сиділа в холодному класі, а завідувач парився в своїх кімнатах за рахунок шкільних дров, і тепер, коли громадяни Кошелівки привезли дрова до школи на 1927/1928 рік так дарма, що літо – палить во всю дрова, певно, попалить всі до зими. Третє – цілу зиму виховував фізично дівтору, так що кров по мордах учнів текла, навіть були такі учні, що ходили до сільради жалітись, та сільрада теж щось помовчує. Пожалійте, просим вас, нашого зава, полікуйте трохи, Наросвіта, Прокурор, РСІ (робітничо-селянська інспекція – *авт.*), зверніть увагу та виметіть це гнилля зі школи, хай не підриває в очах селян авторитету школи” [20]. Районному інспекторові народної освіти Плисківського району Ніжинської округи Шарапі надійшов лист з поміткою “особисто”, який повідомляв, що “окрінспектурі наросвіти відомо, що вчителька М. Загорівської школи т. Бувайлик практикує залишення дітей-учнів “без обіду”, причому залишає безобідників в класі й іноді діти так довго сидять, що навіть “природні відправлення” роблять там же, у класі”. Можемо з упевненістю сказати, що метою двох останніх листів була не вигода та “вислужування” перед владою, а насправді бажання покращити умови навчання у школах, співробітники яких зловживали своїм становищем [21].

Офіційно розслідувалися справи проти вчителів, пов’язані з релігією. Таку справу, наприклад, було порушено у жовтні 1928 р. щодо вчительки Красилівської школи О.Л. Лиман за дописом у газеті “Нове село” 26 січня 1928 р. Вчительку звинувачували в тому, що вона відпустила учня з уроків на прохання його матері на кілька хвилин, а повернувся він за півгодини, і, як виявилось, “учень був використаний при хрещенні дитини” [22].

Таким чином, викладені матеріали дозволяють зробити висновок, що Ніжинщина була втіленням загальних тенденцій, які панували у шкільництві УСРР. У селах і містечках округи існувала значна кількість шкіл, але велика їх частина була фактично непридатна для навчання. Нестача фінансування робила неможливим охоплення навчанням усіх дітей шкільного віку в окрузі. Населення, за можливістю, брало ініціативу у свої руки та за допомогою укладення договорів самообкладання збирало гроші на ремонт шкільних приміщень. Окружній інспектурі народної освіти було складно контролювати роботу шкіл на селі. Не всі інспектори сумлінно виконували свої службові обов’язки, тому маємо піддавати сумніву результати перевірки шкіл. Загальною негативною тенденцією для школи другої половини 20-х років ХХ ст., яка цілком проявилася у Ніжинській окрузі, був гострий дефіцит підручників, що знижувало якість навчання. УСРР наприкінці десятиріччя охопила хвиля доносів на освітян, організована владою. Це негативне явище мало суперечливі наслідки. Крім того, що страждало чимало сумлінних педагогів, незгодних із радянською ідеологією, було викрито випадки зловживань своїми повноваженнями співробітниками шкіл.

Джерела та література

1. Державний архів Чернігівської області, ф. Р-598, оп. 1, спр. 9, арк. 17.
2. Там само, арк. 18.
3. Там само, ф. Р-5282, оп. 1, спр. 628, арк. 3.
4. Там само, ф. Р-598, оп. 1, спр. 53, арк. 30.

5. Там само, спр. 61, арк. 29.
6. Там само, спр. 121, арк. 111.
7. Там само, арк. 112.
8. Там само, арк. 114.
9. Там само, ф. Р-5282, оп. 1, спр. 325, арк. 68.
10. Там само, ф. Р-598, оп. 1, спр. 86, арк. 3.
11. Там само, спр. 76, арк. 5.
12. Там само, арк. 9.
13. Там само, спр. 126, арк. 24.
14. Там само, спр. 86, арк. 38.
15. Там само, арк. 39.
16. Там само, спр. 255, арк. 24.
17. Там само, спр. 9, арк. 11.
18. Там само, спр. 61, арк. 31.
19. Там само, спр. 53, арк. 30.
20. Там само, арк. 80.
21. Там само, спр. 104, арк. 72.
22. Там само, арк. 76.

Дедович Д.В. Шкільництво на Ніжинщині у другій половині 20-х років ХХ ст.

У статті розкриваються характерні явища у шкільництві радянської України другої половини 20-х років ХХ ст. й аналізується їх втілення у Ніжинській окрузі.

Ключові слова: школа, окружна інспектура, фінансування, підручник.

Дедович Д.В. Школьное дело на Нежинщине во второй половине 20-х гг. ХХ в.

В статье раскрываются характерные явления в школьном деле советской Украины во второй половине 20-х гг. ХХ в. и анализируется их воплощение в Нежинском округе.

Ключевые слова: школа, окружная инспектура, финансирование, учебник.

Dedovich D.V. Schooling in Nizhyn region in the second half of 1920th

In this article the typical phenomenon in soviet Ukraine schooling in the second half of 1920th is uncovered and its embodiment in the Nizhyn district is analyzed.

Key words: school, district inspection, financing, textbook.

[надійшло до редакції: 18.09.2012 р.]

УДК [94+81:061.2(477.51)(092):930.1

Інна ДЕМУЗ
(Переяслав-Хмельницький)

Історико-філологічне товариство при інституті князя Безбородька у Ніжині: історіографічний дискурс

Актуалізація ролі історико-культурної спадщини в незалежній Україні спонукає сучасних дослідників дедалі частіше звертатися до досвіду, набутого їхніми попередниками у ХІХ – на початку ХХ ст. У зазначений період українська інтелігенція, в т.ч. й професорсько-викладацький склад навчальних закладів, застосовувала різні форми та методи організації українознавчих досліджень і популяризації української культури.